Ötven éve jelent meg*

Ujlaki Antal

AZ ELSŐ VERS

Ady Endrének, a tudomásommal, én adtam ki az első versét 1898 májusában. Akkor a harmadéves jogász volt Debrecenben. Egyúttal volontőrösködött a lapomnál több barátjával, akik közül Kun Béla és Farkas Imre kedvelt poétái a Csokonai Társaság felolvasó üléseinek. Előbbi most hódmezővásárhelyi kormánybiztos, utóbbi miniszteri osztálytanácsos, Ady legintimebb barátja Kun Béla volt, aki kettőjük között az idősebb testvér szerepét töltötte be. Jópajtásai voltak még Kovács kálomista teológus, aki jelenleg Amerikában lelkész, Sípos Béla korán elhunyt szerkesztő társam, Mile Pál, aki jelenleg debreceni rendőrkapitány.

Hullámos fürtű, félig nevető, félig bús arcú, csodálkozó nagyszemű diák volt akkoriban Bandi, aki májusban is a füle tövéig húzta a kalapját a bozontos fején és mindig félig felgyűrt kabátgallérral és zsebretett kézzel járt, mintha esős, vagy havas idő lenne. A riport iránt egyáltalán nem érdeklődött és ezért sokat oktattam.

— Testvir! Félek, nagyon gyenge riporter leszel.

S Ady mosolygott, de napról napra kevesebbet érdeklődött az események iránt. Lapokat nem olvasott, különben annyira közönyös és szórakozott volt, hogy az ideáljainak a nevét sem tudta, de nem is akarta tudni.

— Mintha az illúzióit féltené — mondogatták róla.

De éppen nem volt kényeskedő, sőt jóságos, ragaszkodó, szerény egyénisége minden szívet megnyert számára. Csak egyszer keseredett el. Nemes felháborodással beszélte:

— A braganzai herceg a gróf barátjaival (fiatal huszártisztek voltak a Vilmos huszároknál) az éjszaka a nagypiacon összetörték a lámpákat, majd hajnali háromkor lóháton becsörtettek a kávéházba.

— Nem írunk róla — mondtam szigorú hangon.

Ady felugrott.

— Hát ez nem szenzáció?

— Megigértem a herceg nevelőjének, X. őrnagynak, hogy elhallgatjuk a dolgot. A károkat megtérítik.

— Nem veszed észre — kiáltotta Ady —, hogy itt nem a károkról, hanem egészen más valamiről van szó.

Addig zsörtölődött velem, míg bevallottam neki, hogy nem tehetjük azt, amit akarunk...

— Hát a szabad sajtó.. Gondolatait mindenki szabadon közölheti.

— De itt nem gondolatokról van szó, hanem lumpolásról.

— Kálvinista Róma nem lumptanya.

— Hát ha a jogászok és teológusok lumpolnak, azt is megírjuk.

Ady elhallgatott.

Pár nap múlva még izgatottabban csörtetett be.

Valami hazafias ünnepélyen, amikor a Himnuszt énekelték, a huszártisztek hejehujáztak. Állítólag a cigányokra ráparancsoltak, hogy a Gotterhaltét játsszák. Ebből botrány támadt, nem tudom, kik és miként szólalkoztak össze, de azt tudom, hogy egész sereg lovagias ügy származott a dologból. Végre a becsületbíróság abban állapodott meg, hogy egy fiatal magyar grófnak meg kell verekednie egy fűszerségéddel.

Ady magából kikelve járt fel s alá a szerkesztőségben.

— Nem írjuk meg! — mondtam.

Mintha tőrt döftem volna a szívébe. Majd megállt és szenvedélyeskedés ekszt ázisával kiáltotta:

— Jegyezze meg uram, hogy a kollégiumi ifjúsággal leromboltatom a szerkesztőséget és a nyomdát.

Meghökkentem. Adyt az imádásig szerette az ifjúság. Könyörgésre fogtam a dolgot:

— Testvir, értsük meg egymást.

Gúnyosan kérdezte:

— Megint beszélt a nevelő úrral?...

Nem mondtam meg, hogy ezúttal nem a nevelő úrral beszéltem, hanem egy hatalmasabb úrral. A város közönségének nyugalmáról volt szó. A tisztikarban több olyan mágnás volt, akik abban az esztendőben hihetetlen vagyont költöttek el Debrecenben és nekem egyszerűen megtiltották, hogy a százezreket szóró fiatal főurakat elhessegessem Debrecenből. Különben is pezsgős hangulatban követték el a csínyt és éppen nem gondoltak a kollégiumi ifjúság nemzeti érzékenységével, hiszen lépten-nyomon tanújelét adták a magyarság és Debrecen iránti őszinte szeretetüknek.

De Ady olyan erkölcsi kényszert gyakorolt az újságírókra, hogy valamilyen mérsékelt szövegben megállapodtunk. De csak egymás között állapodtunk meg. Ady nem járult hozzá a mérsékelt szöveghez. Csaknem sírva jelentette ki, hogy nem akar köztünk élni, elhagyja a Szerkesztőséget, sőt eltávozik Debrecenből. Utánjárásomra alkalmazták a nagyváradi Szabadság című lapnál. Hanem lélekben sohasem békült ki velem. Még a búcsúzáskor is szememre lobbantotta, hogy nem „érdekes" lapot kell csinálni.

— Hát?

— A lapnak minden egyes száma a magyar léleknek egy-egy tükre legyen...

Pár évvel később budapesti újságíró lett. Én pedig visszakerültem Szegedre. Itt többször meglátogatott. Próbáltam mentegetni a debreceni ügyet. Azt mondta:

— A debreceni eset nagy dolog volt.

Órákig vitatkoztunk az afférről és bizonykodtam, hogy „tapintatosan" intéztem el az ügyet. Rámnézett szemrehányóan:

— Ha az anyámat megrúgják, én azt nem tudom tapintatosan elintézni.

— Csak alkalmazottja voltam a lapnak.

— Ebben az ügyben valamelyikünknek meg kellett volna halnia... Sohasem bocsájtom meg, hogy te akkor annyira „vigyáztál" ránk...

És hozzátette, hogy a megalkuvás és mi örökös „higgadtságunk" jellemzi a magyar közéletet és a 67-es politikát. Mélyen felsóhajtott és fájdalom rezgett ki a hangjából.

— Félek, hogy a mi tehetetlen okosságunknak egyszer tragikus következménye lesz.

Móra Ferenc

AZ UTOLSÓ NYILVÁNOS SZEREPLÉS

1917 őszén Ceglédtől Szegedig együtt utaztam Adyval. Az újságíró egyesület Tömörkény-matinéjára jött le, alighanem az volt az utolsó nyilvános szereplése. Nagy áldozat volt tőle, már akkor is alig bírta magát, s nagyon ráfért szegényre a kísérői ápolgató, melengető szeretete (a felesége jött vele, meg Kabos Ede).

— Hogy vagyok Szögedébe? — kérdezte tőlem. — Haragusznak-e még rám Szegeden?

— Terád sohse is haragudtak — feleltem. — Csak az iskoládat nem tudják szívelni. Én azt hiszem Ady Endre, soha Messiásnak még annyit nem ártottak a tanítványai, mint neked.

— Igazad van — szorította meg a kezemet —, hiszen tudod, közéjük is csördítettem egy-két strófát, de nem ért semmit a bitangoknak, csak tovább csaholnak.

Több szó aztán irodalomról nem is esett. A szegedi lapokról kérdezősködött, csucsai életéről beszélt, panaszkodott, hogy fázik — meleg szeptember vége volt — s egy-egy korty borral melengette magát.

— A te felolvasásod kész már, ugye? — kérdezte, ahogy Szegedre beértünk.

— Majd az éjszaka csinálom meg, azt hiszem, eltart reggelig.

— No én már jobban gazdálkodom az éjszakáimmal; ugy-e Edus, korán lefekszünk? — fordult Kaboshoz.

— Nagyszerű dolog korán lefeküdni.

Íme, Ady Endre csakugyan korán lefeküdt. Az istenek szerették a költőt, s maguk közé ültették idejében, mielőtt idelent államtitkárt, vagy költészetügyi kormánybiztost csináltak volna belőle.

* Megjelent Szegediek Ady Endréről címmel a Tűz 1919. február 6-i számában.

FOLYÓIRATOKBAN OLVASTUK

Ady Endre halálának és a Tanácsköztársaság kikiáltásának, félszázados jubileumára, azonos esztendőről, azonos dátumról emlékezünk. A sors kiszámíthatatlansága hozta úgy, hogy Ady, aki nyugtalan váteszként belehajtotta, belehajszolta az emberfőket a változások felismerésének, sürgetésének szükségszerűségébe — testben maga már nem lehetett jelen, nem lehetett a megvalósult eszmék „vitézlő harcosa".

1969-ben az első magyar szocialista forradalomra emlékezünk. 1969-ben Adyra emlékezünk. Amilyen felszínes azonosulást sejtet a véletlen évfordulórokonság, olyan megdöbbentő tartalmi-ténybeli, okokozati összefüggéseket őriz a történelem tanulsága Ady forradalmiságáról és ennek megvalósulásáról a Tanács-Magyarországban.

A januári folyóiratok, a fentiek tudomásulvételével, egyfajta *mai, objektív Ady-képet igyekeznek körvonalazni arról, mit jelent, mennyit ér a költő költészete, korszerűsége most, 1969-ben, a magyar irodalomban, a magyar olvasónak, a magyar fiatalságnak.* A kép kicsit *lehangoló.* S az utókor hűvösebb-tartózkodóbb magatartása Adyval bármennyire is valósan odaírható az eltűnt idő, azóta időszerűtlenné foszló társadalmi-politikai meghatározottság számlájára, valami mégis figyelmeztet. Valami, pontosabban valaki, aki stószi őrhelyéről éppen a Tiszatáj megkeresésére nyilatkozott így: „a magyarság nem élt Adyval. Háromszor tagadta meg: életében, halálában és utókorában... Ma sem adaptálja háborúellenes hatóényezővé, a magyar béketudat világkövetévé. Ady még ma is megváltatlan, megvívatlan." A sorokból kisüt a szenvedély, *Fábry* Zoltán ő. Miként rá vall az a páratlanul szellemes választékosság, ahogy az Adyval szembeni értetlenkedőknek, közömböseknek odaidézi Lichtenberg aforizmáját: „a művek tükrök, ha egy majom néz beléjük, nem tekinthet rá vissza egy apostol." Talán Fábry Zoltán az indokoltnál elkeseredettebben tette le voksát? Idézzünk még! *Komlós* Aladár: a mai fiatalok suttogó fanyalgással beszélnek róla (Nagyvilág). *Lukács* György: a kiábrándulás mozzanata dominál a mai fiatalságban (Új Írás). *Szalatnai* Rezső: ma modern klasszikust tisztel benne tanár és diák, s a klasszikusok sorsában részesül, elszürkült, elvesztette azt a csodálatos erjesztő erőt, melyet a két háború közti nemzedék érzett. Nincs itt márciusi áramlatként a levegőben, ahogyan nekünk volt. Nincs ellenzéke, nincsenek rajongói, a sznobok se hallgatják Zozo leveleit, hiányzik a súrlódás neve körül, amely súrlódásban fölszikrázott (Kortárs). *Garai* Gábor: az olvasóknál valóban arról lehet beszélni, hogy nincs most éppen divatban. *Pilinszky* János: az értékelésében mutatkozó apály eltűnik majd. *Simon* István: hatása a mai olvasóra sokkal csekélyebb annál, mint amilyen hatást kellene, hogy gyakoroljon (Tiszatáj). Végül *Varga* Józseftől néhány sor, mely fittyet hány a jelen Ady-olvasóinak érzésvilágából finoman ledesztillált summákra: Ady korszerűsége nem formai, hanem tartalmi kérdés. Ady nem tévedett: nemcsak korához szólott, de mondanivalója van a mának — a mindenkori mának! —, a maga szimbólizálta Jövendőnek is. Korszerű ez az életmű, mert egyetemes és mert — igaz! (Kortárs.)

Itt találkozik össze Varga József és Fábry Zoltán Ady-képe. A tény megállapítása és a tény elfogadtatásának sürgetése. Annyi mindenesetre bizonyos: a mai fiatalság távolmaradása az Ady-versek atmoszférájától — szükségszerű kortünet. Legalábbis, ha összevetjük ezt a fiatalságot a félszázaddal előbbivel, akiknek „ifjú szíveiben" Ady a maga közvetlen valóságában élt, akiket megbűvölt, letaglózott és elbódított démoni költészete, titokzatos és mégis oly nyilvánvaló forradalmisága — nos, ha összevetjük a két fiatalságot, szembeötlő a hangulat-különbség. Más kérdés persze, hogy mindennek vajon mi a társadalmi, erkölcsi, világnézeti konzekvenciája. Erről *semmi érdemlegeset* sem találni a folyóiratokban. A szépszámú elemzések nem szólnak tehát arról, hogy a mai ifjúság érdeklődési-szemléletbeli-érzésbeli horizontján Ady elhomályosulása mire figyelmeztet, milyen követelményekkel jár, vagy egyáltalán jár-e valamilyen következményekkel. Csupán a tény regisztrálására szorítkoznak, azt bizonygatják.

Azért a mai Ady-kép *nem* tragikus. Akik sivárabbnak látják, azok is inkább a hagyományápolás időszerűségének nagyobb teljességét perelik a mától. Komlós András érzékenyen talál az Ady-oeuvre mai folytonosságára: forradalmisága ma is tűzbe hozza azokat, akik kiérzik belőle annak erkölcsi konzekvenciáit, a haladás akarását, a szolgaság gyűlöletét, a népek testvériségének vízióját. Az lelkesít ma is Adyban, hogy az élet „új igényével" jelentkezett, „átélte és adekvát erővel fejezte ki a lét és a magyar lét minden fájdalmas korlátját, bűnét, problémáját". A magyar valóságot és az egyetemes valóságot, a haladót állította egymás mellé akkor, mikor az itthoni „császári-királyi hangulat" a milleneumi évek kánaánjának önáltatásában tobzódott, a fejlett-szabad külföldet fogta tükörnek a sárbarekedt, vadindás, szolgajármú magyar Ugar elé.

Miért nehéz betörni Adyval a világirodalomba? A kérdés többször is előkerült. Fábry Zoltán tömören csak így summáz: a vers lefordíthatatlan. Lukács György hozzáteszi: az epika és a dráma útja könnyebb, a líra fordításban ritkán adható vissza. A kérdés persze roppant relatív. Adyt lefordították oroszul, németül, angolul, franciául. Hogy milyen sikerrel — bajos lenne kontrollálni Ám Lukács György találóan ráérez a titok nyitjára: a magyar irodalomból még senki sem vált igazán világirodalmivá. Ez a kis nemzetek irodalmi szerencsétlensége.

N. L

monstre-drámája, Az emberiség utolsó napjai: önmagát robbantó gigantikus dokumentummontázs. Hasek csörgősipkás ekrazitja — Svejk — már adottságánál fogva sem érhetett el a maradéktalan Ady-vershez, a szoborszerű Ady lényegéhez, az összegező címhez, az erkölcsi realizmus Ady fogalmazta szintéziséhez: Ember az embertelenségben.

Vér és arany: kinek jut még eszébe ez a régvolt Ady-epizód? A Vér és arany Adyja és A halottak élén kiteljesedése között majdnem áthidalhatatlan a távolság. De a távolsággal lehet a legpontosabban lemérni Ady költői fejlődését és emberi nagyságát. Aki megreked a Vér és arany címszónál, nem értheti meg Adyt, nem értheti meg lényegét, igaz vágyott és vallott címszavát, poétafaj fejfáját vagy koronáját: Ember az embertelenségben.

Ady a humánumban kiteljesedett magyarság. Pontosabban: a magyarságban kiért humánum. És ez a vonatkozás lefordíthatatlan. Az ember-magyarság tolmácsolhatatlan. Nem csoda, ha Adyt a világ nem ismeri. De ismeri-e a magyarság?! Mindenki a maga módján mondja és vallja, a maga válogatásában, a maga gyönyörűségére vagy igazolására, de az egész Adyt, igazát: kiteljesedését, zárófejezetét, emberség háborús próbáját és példáját kevesen ismerik, értékelik és vállalják. A halottak élén Adyja, az ember az embertelenségben, Ady egész megrendítő háborús költészete: parlagon heverő kincs, mellyel népe könnyelműen, jóvátehetetlenül, bűnösen gazdálkodott.

A háborúval szemben múlhatatlan humánummá, elherdálhatatlan emberpéldává magasodott Ady-visszhangtalansággá törpült. Bölöni György hiteles tanú: „A háborús olvasók zöme értelmetlenül, sőt bosszúsan vagy unottan futott át Ady írásain". A háború győzött és Ady megértetlenül, meghallgatatlanul, kigúnyoltan és denunciáltan egyedül és árván állt szent haragjában: „Hát hogyan képzelték a rossz hitű fantaszták, hogy ennek a háborúnak komoly Petőfije legyen? Megmagyarázom majd egyszer, ha életben maradok, s jogom lesz hozzá, hogy az igaz magyar, a gondolkodó, tűnődő, vívódó magyar, milyen szerencsétlen!"

Ezen a gondolati ellenálláson győzött a háború, mely még halála után is Ady torkára forrasztotta a szót. Ady és a magyarság tragédiája: e törvényes egymás mellőzés a háború és a béke perében. A magyar, a „mesebeli János" vakon rohant az idegen háborúba: „Gyürkőzz, János, rohanj, János, / Királyfiak s nagy leventék, / Ha palástjukat otthagyták: / Rohanj, ha rongy is a mentéd" — és Ady látón, fájón eszmélt a katasztrófára és gyógyszerére:

Baljóslatú, bús nép a magyar,
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

A magyarság háborús vakságában és elvakítottságában, majd ellenforradalmi süketségében végzetesen elkerülte útmutatóját: Adyt, az embert, az embertelenségben. A magyarság Ady háborús költészetét kivételes állapotként, háborús adottságként, függelékként kezelte. Holott A halottak élén minden szava és sora az emberség költészeti maximumával ágál egy embertelen és nem éppen normálisnak mondható adottság — a háború — ellen. Minden Ady-értékelés alapja e csúcspont megértése és vállalása. Csak itt és így teljesedik ki kerek egésszé — történelemmé — Ady alakja és küldetése. Csak ebben a teljességben törpül epizóddá, színfolttá a Vér és arany, és csak itt ível felfelé a háború előtti két kötet, „női csukákkal" lefelé mutató látszólagos görbéje.

A háborúnak is vannak „érdemei". Az imperializmus álcázatlan kímélétlensége kiváltja, kiprovokálja az emberség tiltakozását, önmagára eszmélését. A háború berontása a kallódó szellemet, az öntetszelgő humánumot életre pofozza: védekezésre, öntudatosodásra, kiállásra, különállásra; non possumus! Nem és nem és nem! Ady életébe is úgy rontott be a háború, mint egy mindent feltáró leleplezés. Ady és a háború ellenségként döbbentek egymásra. És Ady e felismerésben nagyra, a legnagyobbra fokozta önmagát, állásfogalását. Ellenerővé, toronymagassággá, iránytűvé, tanúsággá és ítéletté.

Ember az embertelenségben: ez, ennyi a magyarság múlhatatlan, ércbe öntött békeszava, világajándéka. Többet, szebbet nem mondhat, nem adhat senki. Ady a magyarság örök békekövete az újra kelő és kellő „mag hó alatt":

Hős emberségem, várakozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az Élet
S föltámadások örök Rendje.

Ady a magyarság örök békekövete. Így rendeltetett el tudatosan és kalkuláltan ama strázsán, melyen Ady állt, szemben a háborúval, szemben a múlttal, és arccal a jövő, a béke felé, emberként az embertelenségben:

Kell még Tegnapról hív tanú
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.

A háború és béke perében Ady arca a vizsgáztató tükör. Itt és így mérhetjük le a megtett utat: az eredményeket és mulasztásokat, az ember ellenállását az embertelenségekkel szemben, az ember helyét és szerepét a háború és béke harcában, „véres s ostoba feneségek" leleplezésére, „az állat-hős igék" szégyenitésére, a háború, az imperializmus hatálytalanítására.